

Οι Νόμοι του Πλάτωνα για την υβριστική κακολογία και την κατάχρηση του δημοσίου χρήματος

Χαράλαμπος Αποστολόπουλος,
Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

1. Στο ενδέκατο βιβλίο των *Νόμων* του, όπου παρουσιάζονται οι διατάξεις κυρίως του οικογενειακού και αστικού δικαίου που θα πρέπει να διέπουν μια ευνομούμενη πολιτεία, παραθέτει ο Πλάτων μεταξύ άλλων και τις απόψεις του για την ποινική αντιμετώπιση όσων μιλούν υβριστικά και συκοφαντούν τους άλλους. Ο σχετικός νόμος ακολουθεί κατά αξιοσημείωτο τρόπο την νομοθετική διάταξη που αφορά τον αποκλεισμό από τους δημόσιους χώρους των παραφρόνων, προηγείται δε εκείνης που εξορίζει από την πόλη και την χώρα τους ζητιάνους.

Διότι η ιδεώδης Πλατωνική πολιτεία αποκλείει εξ ορισμού την ακραία ένδεια¹, εφ' όσον ίδιον μιας -ακόμη και κατά στοιχειώδη τρόπο-οργανωμένης κοινωνίας αποτελεί η προκαταβολική μέριμνα και πρόνοια για εκείνα τα μέλη της που παρά την σωφροσύνη, την αυτοπειθαρχία και εν γένει αρετή τους έτυχε να κατολισθήσουν σε κάποια συμφορά. Μόνον οι ελεύθεροι αυτοί πολίτες, ή και δούλοι ακόμη, αξίζουν κατά τον Πλάτωνα την συμπόνια μας και όχι όσοι απλώς πεινούν ή υποφέρουν από κάποια άλλη αιτία. Διό και καλείται ο νομοθέτης να εκδώσει χωρίς δισταγμούς τον άτεγκτο νόμο: *πτωχὸς μηδεὶς ἡμῖν ἐν τῇ πόλει γιγνέσθω*². Εάν κάποιος επιμένει εν τούτοις να διεκδικεί τα προς το ζην με απαράδεκτα παρακάλια,³ οφείλουν οι εντεταλ-

¹ Νομ. XI, 936 b 8 *πτωχείαν τὴν ἐσχάτην*.

² Νομ. XI, 936 c 1/2.

³ Νομ. XI, 936 c 3 *εὐχαῖς βίον ἀνηνύτοις συλλεγόμενος*.

μένοι με την φύλαξη της αγοράς, της πόλης και της χώρας (ἀγορανόμοι-ἀστυνόμοι-ἀγρονόμοι) να τον εκδιώξουν από τους (αντίστοιχους) χώρους ευθύνης τους, εξορίζοντάς τον εν τέλει και παραπέμποντάς τον εκτός συνόρων, -ὅπως ἡ χώρα τοῦ τοιούτου ζῶον καθαρά γίγνηται τὸ παράπαν.⁴

Ὅσον αφορά τους μαινόμενους, και σ' αυτήν την περίπτωση ο Πλάτων εμφανίζεται απόλυτος νομοθετώντας τον πλήρη αποκλεισμό τους από τον δημόσιο χώρο της πόλης, με ευθύνη των οικείων τους, οι οποίοι σε εναντία περίπτωση υποχρεούνται στην καταβολή προστίμου αναλόγου με την οικονομική τους επιφάνεια. Η σύντομη αυτή αναφορά στους τρελούς ενέχει όμως θέση εισαγωγής στον νόμο που ασχολείται με τα λεγόμενα εγκλήματα κατά της τιμής και της υπόληψης. Διότι λίγο-πολύ θεωρεί ο Πλάτων ψυχασθενείς και τους θερμοκέφαλους εκείνους και ανάγωγους που «ἐλαφρᾷ τῇ καρδίᾳ», με την παραμικρή αφορμή, προσβάλλουν, λοιδορούν και συκοφαντούν τους άλλους.⁵ Αλλά ας παρακολουθήσουμε καλύτερα από κοντά το πυκνό σε νοήματα και επίκαιρες προοπτικές κείμενο του:

«Μαίνονται μὲν οὖν πολλοὶ πολλοὺς τρόπους· οὗς μὲν νῦν εἶπομεν, ὑπὸ νόσων, εἰσὶν δὲ οἱ διὰ θυμοῦ κακὴν φύσιν ἅμα καὶ τροφὴν γενομένην, οἱ δὲ σμικρᾷ ἔχθρας γενομένης, πολλὴν φωνὴν ἰέντες κακῶς ἀλλήλους βλασφημοῦντες λέγουσιν, οὐκ ἔπρεπον ἐν εὐνόμῳ πόλει γίγνεσθαι τοιοῦτον οὐδὲν οὐδαμῇ οὐδαμῶς. Εἷς δὲ περὶ κακηγορίας ἔστω νόμος περὶ πάντας ὁδε· μηδένα κακηγορεῖτω μηδεὶς. Ὁ δὲ ἀμφισβητῶν ἐν τισὶ λόγοις ἄλλος ἄλλω διδασκέτω καὶ μανθανέτω τὸν τε

⁴ Νομ. XI, 936 c 6/7.

⁵ Πρβλ. τον αφορισμό του Nietzsche από τα κατάλοιπά του (Nachlaß): «Οι συκοφαντίες δεν είναι παρά αρρώστιες άλλων, που (απλώς) ξεσπούν πάνω στο δικό σου κορμί!» («Verleumdungen sind Krankheiten anderer, die an deinem Leibe ausbrechen»). Βλ. και κατωτέρω, σημ. 15.

ἀμφισβητοῦντα καὶ τοὺς παρόντας ἀπεχόμενος πάντως τοῦ κακηγορεῖν. Ἐκ γὰρ τοῦ κατεύχεσθαι τε ἀλλήλοις ἐπαρωμένους καὶ δι' αἰσχυρῶν ὀνομάτων ἐπιφέρειν γυναικείους ἑαυτοῖς φήμας, πρῶτον μὲν ἐκ λόγων, κούφου πράγματος, ἔργῳ μίση τε καὶ ἔχθραι βαρύταται γίνονται· πράγματι γὰρ ἀχαρίστῳ, θυμῷ, χαριζόμενος ὁ λέγων, ἐμπιμπλὰς ὀργὴν κακῶν ἐστιαμάτων, ὅσον ὑπὸ παιδείας ἡμερώθη ποτέ, πάλιν ἐξαγριῶν τῆς ψυχῆς τὸ τοιοῦτον, θηριούμενος ἐν δυσκολίᾳ ζῶν γίνεταί, πικρὰν τοῦ θυμοῦ χάριν ἀποδεχόμενος. Μετεκβαίνειν δέ αὖ πῶς εἰώθασιν πάντες θαμὰ ἐν τοῖς τοιούτοις εἰς τό τι γελοῖον περὶ τοῦ ἐναντίου φθέγγεσθαι· ὁ τις ἐθιζόμενος οὐδεὶς πώποτε ὅς οὐ τοῦ σπουδαίου τρόπον ἦτοι τό παράπαν διήμαρτεν ἢ μεγαλονοίας ἀπώλεσεν μέρη πολλά. Ὡν δὴ χάριν ἐν μὲν ἱερῷ τό παράπαν μηδεὶς τοιοῦτον φθέγγεται μηδέποτε μηδὲν μηδ' ἐν τισὶ δημοτελέσι θυσίαις, μηδ' αὖ ἐν ἄθλοις μηδ' ἐν ἀγορᾷ μηδ' ἐν δικαστηρίῳ μηδ' ἐν συλλόγῳ κοινῷ μηδενί· κολαζέτω δέ ὁ τούτων ἄρχων ἕκαστος [ἀνατί], ἢ μηδέποτ' ἀριστείων πέρι φιλονικήσῃ, νόμων ὥς οὐ κηδόμενος οὐδὲ ποιῶν τὰ προσταχθέντα ὑπὸ τοῦ νομοθέτου. Ἐάν δέ τις ἐν ἄλλοις τόποις λαιδορίας ἄρχων ἢ ἀμυνόμενος ὅστισοῦν μὴ ἀπέχηται τῶν τοιούτων λόγων, ὁ προστυγχάνων πρεσβύτερος ὢν τῷ νόμῳ ἀμυνέτω, πληγαῖς ἐξείργων τοὺς θυμῷ, ἐταίρῳ κακῷ, φιλοφρονουμένους, ἢ ἐνεχέσθω τῇ τεταγμένῃ ζημίᾳ»⁶. «Μαίνονται λοιπόν οἱ πολλοὶ με πολλοὺς τρόπους⁷· αυτοὶ που μόλις

⁶ Νόμ. XI, 934 d 5 - 935 c 7. (ελλην. κείμενο ἀπὸ τοὺς August Diès καὶ Joseph Souilche -στην ἐκδοση της 'Wissenschaftliche Buchgesellschaft', Darmstadt 1990: Platon, *Werke in acht Bänden*, τομ. 8/2 [Νόμ. 7-12], σελ. 414 - 416).

⁷ Πρβλ. γενικότερα γιὰ τὸ θέμα Hellmut Flashar, *Melancholie und Melancholiker in den medizinischen Theorien der Antike*, Berlin 1966. Τὴν γενικευμένην χρῆσιν τοῦ ῥήματος μελαγχολᾶν ὡς συνωνύμου τοῦ μαίνεσθαι αντικατοπτρίζει ἡ χαρακτηριστικὴ ἀποστροφὴ τοῦ Πλατωνικοῦ «Φαίδρου», 268 e: ὦ μοχθηρὲ, μελαγχολᾶς, με τὸ νόημα πε-

αναφέραμε (sc. οι ψυχασθενείς) ἐξ' αἰτίας νόσου, υπάρχουν όμως και οι άλλοι (που μαίνονται) ἐξ' αἰτίας μιας ἐμφυτης κακῆς εριστικότητας που ενισχύεται (συχνά) ἀπὸ την κακὴ ἀνατροφή,⁸ ὅσοι, δηλαδή, στην παραμικρὴ διαφωνία ωρύνονται και εκτοξεύουν βαριές ὕβρεις (ο ἕνας στον ἄλλο), πράγμα καθ' ὁλοκληρίαν ἀπαράδεκτο για μία εὐνομούμενη πολιτεία. Ἐνας, λοιπόν, και μοναδικὸς νόμος θα πρέπει να ἰσχύει για ὅλους ὅσον ἀφορὰ την υβριστικὴ κακολογία [κακογλωσσιά, γλωσσοφαγία: κακηγορία⁹], ο ἐξῆς: Κανείς δεν επιτρέπεται

ρίπου του «εἶσαι τρελός, καημένε».

⁸ Για την συνύπαρξη «φύσεως» και «τροφῆς» ἢ, εκφραστικώτερα, «τροφῆς τε καὶ παιδείας» πρβλ. ἐπίσης Νομ. VI, 766 a 1/2· IX, 870 a 6· XII, 961 b 2. Δες ἀκόμη Πολ. IV, 430 a 5 και Τιμ. 20, α1. Ὅπως τονίζει και ο Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ Φιλοσοφία τον Πλάτωνος*, Αθήνα ²1980, σελ. 57 κ.ε.: «'Φύσις' εἶναι οι ὅποιες δυνάμεις και τάσεις ε- νυπάρχουν στον ἄνθρωπο ἀπὸ την βιολογικὴ του υπόσταση· 'τροφή τε και παιδεία' ἢ ἀπλῶς 'τροφή' εἶναι οι ὅποιες ἐπιδράσεις δέχεται ο ἄνθρωπος ἀπὸ το κοινωνικὸ προπάντων περιβάλλον, εἴτε με καλ- λιέργεια μεθοδική εἴτε ἀμέθοδα και τυχαία. Οι δύο ὁμως αὐτοὶ ψυ- χοπλαστικοὶ παράγοντες πρέπει να συνυπάρξουν πρόσφορα και εναρμονισμένα, για να διαπλάσσουν τον ἄνθρωπο στην ἀρετή... Με την ἀνθρωπολογικὴ αὐτὴ διαπίστωση θεμελιώνεται η ἀκραία και ὁλοκληρωτικὴ μέριμνα, ὥστε να υπάρξει στην ὀρθὴ πολιτεία και η 'φύσις' του ἀνθρώπου 'βελτίστη', και προπάντων η 'τροφή τε και παιδεία' του 'ἀρίστη'». Στην συνέχεια καταδεικνύει ο κ. Δεσποτό- πουλος πῶς η πλατωνικὴ ἔξαρση του στοιχείου 'φύσις' συνεπάγεται την σύμπτωση ἀριστοκρατισμοῦ και δημοκρατισμοῦ και πῶς η ἀν- θρωποπλαστικὴ λειτουργία της παιδείας προάγει την υπόσταση της πολιτείας.

⁹ Για το ἀντίστοιχο ρήμα ἀναφέρει το *Λεξικὸ Ρημάτων της Αρχαίας Ἑλληνικῆς του Μακαρίου Π. Πελέκη*, Αθήνα 1999, σελ. 656: «κακηγο- ρέω-ώ = μιῶ υβριστικά για κάποιον ἢ για κάτι. Ἑτυμολογία: Το ρήμα εἶναι παρασύνθετο, παραγόμενο ἀπὸ το σύνθετο ουσιαστικὸ ο κα- κηγόρος (<κακός+αγορεύω>): ο υβριστικός...». Πρβλ. και Πέτρου Βλα- στού, *Συνώνυμα και Συγγενικά*, Αθήνα 1931, σελ. 99. Ο Εμμανουήλ Κριαράς, *Λεξικὸ της Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημῶδους Γραμματείας*

να προσβάλλει δημοσίως κανένα. Όποιος δε συζητώντας καταλήγει σε διαφορετικές εκτιμήσεις απ' ό,τι ο συνομιλητής του θα πρέπει να διδαχθεί αλλά και να διδάξει τον αντίδικο όσο και τους παρευρισκόμενους [sc. σ' ένα είδος εποικοδομητικού διαλόγου], απέχοντας από κάθε είδος προσβολής. Διότι με το να εκτοξεύονται και από τις δυο πλευρές κατάρες και δυσοίωνες απειλές, αισχρές ύβρεις που κάνουν τους εμπλεκόμενους να μοιάζουν με γυναικούλες ('κατίνες') σε καυγά, προκύπτουν πρώτα-πρώτα από λόγια, ένα είδος τόσο ελαφρύ, -βαρύτατα, κατ' ουσίαν, μίση και έχθρες.¹⁰ Διότι όποιος με τα λόγια του χαρίζεται σε κάτι που ελάχιστα αφήνει περιθώρια για χάρες όπως ο θυμός, παραφουσκώνοντας την οργή του με εδέσματα άνοστα,- επιφέρει την εξαγρίωση και πάλιν του τμήματος εκείνου της ψυχής του που κάποτε εξημερώθηκε με την παιδεία και καταντώντας ζώο διάγει τον βίο κατά τρόπο προβληματικό¹¹, αφού ενέδωσε στην πικρή

(1100-1669), τομ. 2, Θεσ/νίκη 1980, σελ. 229, ταυτίζει επίσης την κακογλωσσιά με την κακολογία, το κουτσομπολιό, την καταλαλιά και την συκοφαντία, παραπέμποντας και στο Liddell - Scott, όπου διαβάζουμε ότι ο όρος απαντάται στον Πίνδαρο ήδη. Σημειώνεται και ο όρος κακηγορίας δίκη: αγωγή επί δυσφημίας.

¹⁰ Πρβλ. Νόμ. IV, 717 d 1. Για τις επιπτώσεις που έχουν αυτές οι έχθρες στην πολιτεία βλ. Winfried Knoch, *Die Strafbestimmungen in Platons Nomoi*, Wiesbaden 1960, σελ. 104.

¹¹ Πρβλ. Νόμ. VI, 766a 1-4. Για την διαμέσου της Παιδείας μετατροπή του δυνάμει ανθρώπου σε ενεργεία άνθρωπο πρβλ. και Αρίστιππου Κυρηναίου: «ἄμεινον ἐπαίτην ἢ ἀπαιδευτον εἶναι· Οἱ μὲν γάρ χρημάτων, οἱ δὲ ἀνθρωπισμοῦ δέονται» (Διογ. Λαέρτ. «Περί βίων, δογμάτων και ἀποφθεγμάτων τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων», II, 70, εκδ. Λιψίας 1759, σελ. 127), ή Δούκα Λασκάρεως (1222-1258): «ὥσπερ γὰρ ἐν ὕλῃ τό εἶδος, ἐν ἀνθρώποις ἡ παιδεία· ... τῆς δὲ παιδείας οἶον ὀφθαλμός και ἀκρόρεια ἡ φιλοσοφία» (Κοσμική δήλωσις, βιβλίο III: «Κοσμική στήλη ή βίος»). Δες επίσης πώς αρχίζουν οι παραδόσεις του Kant *Περί Παιδαγωγικής: Über Pädagogik*, στην έκδοση του Wilhelm Weischedel, *Werke in sechs Bänden*, Darmstadt 1983, τομ. VI,

(γεύση και) πρόκληση του θυμού.¹² Είθισται επίσης σε τέτοιες περιπτώσεις να τείνουν οι πάντες να εκστομίζουν γελοίους χαρακτηρισμούς για τους αντιπάλους τους. Δεν υπήρξε όμως ποτέ κανείς που να συνήθισε σ' αυτήν την τακτική με αλώβητη τη σοβαρότητά του ή χωρίς να χάσει, τουλάχιστον, τεράστια τμήματα της 'περίσσειας ψυχής', της μεγαλόφρονος δηλαδή και υψιπετούς συμπεριφοράς.¹³ Χάριν λοιπόν τούτων [των ιδιοτήτων] δεν θα πρέπει να εκστομίζονται ποτέ και από κανένα τέτοιες κακεντρέχειες σε ιερούς χώρους, ούτε στις δημόσιες θυσίες, ούτε βέβαια στους αγώνες, στην αγορά ή στα δικαστήρια, ή σε οποιαδήποτε άλλη συγκέντρωση πολιτών. Την ευθύνη δε της τιμωρίας ας την έχει εκείνος που άρχει εκάστοτε αυτών των συνελεύσεων, διαφορετικά να μην του επιτραπεί να διεκδικήσει ποτέ [ξανά] υψηλά αξιώματα, εφ' όσον δεν ενδιαφέρεται για τους νόμους, ούτε διεκπεραιώνει όσα πρόσταξε ο νομοθέτης. Εάν δε κάποιος ευρίσκεται σε άλλους τόπους και δεν απέχει από λόγους προσβλητικούς, αδιάφορο εάν τους άρχισε ο ίδιος ή απλώς αμύνεται σε λοιδορίες που προηγήθηκαν, -τότε οφείλει κάθε μεγαλύτερος στην ηλικία που τυχαίνει να παρίσταται εκεί, να υπερασπισθεί τον νόμο, διαχωρίζοντας με την βία [με ξύλο'] εκείνους που ενέδωσαν και έγιναν φίλοι

σελ. 697: «Ο άνθρωπος είναι το μόνο ον [πλάσμα] που χρήζει διαπαιδαγώγησης».

¹² Για τον θυμό δεξ τα όσα διεισδυτικά έχει γράψει ο Αριστοτέλης στην *Ρητορική* τον: Β 2,1378 a 31 κ.ε.

¹³ Την ίδια έννοια φαίνεται να εκφράζει ο Αριστοτέλης με τον όρο «μεγαλοψυχία»: ΗΘ. Νικ. Δ 3,1123 a 34 κ.ε. Πολιτ. Ζ 13,1332 a 32 κ.ε., όπου αναφέρεται μάλιστα ρητά, ότι το πολιτιστικό επίπεδο του ιδίου του κράτους εξαρτάται και αυτό από το κατά πόσο οι πολίτες του είναι φορείς μιας εξευγενισμένης νοοτροπίας. Πρβλ. και Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft*, §3 (Edel und Gemein), στην: *Kritische Studienausgabe [=KSA]*, hrsg. v. G. Colli und M. Montinari, τ. 3, σελ. 374 κ. ε.

με τον θυμό, έναν εταίρο τόσο κακό, ειδ' άλλως να υποστεί την καθορισμένη ποινή»¹⁴.

Δεν είναι λοιπόν απλή υπόθεση, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, να σύρει κανείς την διαχωριστική γραμμή της ψυχασθένειας, όταν αντιμετωπίζει τον φοβερό ψυχικό εκχυδαϊσμό που στοιχειοθετεί ο θυμός και ο πληγωμένος εγωισμός. -Διότι ως μανία στοιχειοθετείται εδώ όχι μόνον η άμεση έκρηξη πάθους ή η αιφνίδια κρίση, αλλά και η διανοητική εκείνη έξις και στάση ψυχής που συνδυάζει σταθερά την αχαλίνωτη διάθεση με ένα ισχυρότατο ένστικτο ανταπόδοσης και εκδίκησης.¹⁵ -Αλλά και την «ἄνευ θυμοῦ»¹⁶

¹⁴ Η μετάφραση δική μου. Η αντίστοιχη μετάφραση της «φιλολογικής ομάδας» των εκδ. Κάκτος («Αρχαία Ελληνική Γραμματεία», τ. 37, σελ 83) διακρίνεται και σ' αυτή την περίπτωση για την τριτοκοσμική προχειρότητά της και την σκανδαλώδη, σε ορισμένα σημεία, παραποίηση του νοήματος του πλατωνικού κειμένου, όταν λ.χ. η φράση «ἐκ γὰρ τοῦ κατεύχεσθαι τε ἀλλήλοις ἐπαρωμένους καὶ δι' αἰσχροῶν ὀνομάτων ἐπιφέρειν γυναικείους ἑαυτοῖς φήμας» (934 e7 κ.ε.) αποδίδεται ανενδοιάστως ως «όταν οι άνθρωποι αρχίζουν να φωνάζουν ή να βρίζει ο ένας τον άλλον με άσχημες εκφράσεις και να κακολογούν τις γυναίκες» (sic!). Οποίος φεμινιστικός οίστρος, διερωτάται κανείς... Ή μήπως, πρόκειται απλώς για χονδροειδή αδιαφορία;!... Ο ίδιος ο Πλάτωνας πάντως παραμένει και πιο κάτω, στο επόμενο, τελευταίο, βιβλίο των Νόμων (XII, 944 e) σαφής, όταν αντιμετωπίζει την μετατροπή ή μετάλλαξη του άνδρα σε γυναίκα ως τιμωρία, και δη την έσχατη, πρέπουσα τιμωρία, για τον ριψάσπινδα!

¹⁵ Πρβλ. ήδη Constantin Ritter, *Platos Gesetze*, Leipzig 1896· νέα εκτύπωση Aalen 1985 (Scientia Verlag), σελ. 113. Δες ακόμη E.B. England (ed.), *The Laws of Plato*, Manchester 1921, Vol. II, p. 37: «Akin to madness is an angry temper freely indulged», ή πληρέστερα, p. 559: «Plato is not here describing fits of passion - Themistius's ὀλιγοχρόνιος μανία, Horace's *furor brevis*- but the habitual state of mind of one whose unusually strong instinct of retaliation has been nursed by constant indulgence. The 'great voice' produced on a 'little' occasion gives us the type in a flash». Πώς η μανιώδης αυτή παρόρμηση για εκδίκηση και ανταπόδοση συχνά εδράζεται σ' ένα βαθύτερο Ressentiment,- «μια

διακωμώδηση των πολιτών εκ μέρους των ποιητών λ.χ. απαγορεύει με αυστηρότητα ο Πλάτων¹⁷: Με την εξαίρεση ίσως ορισμένων ελαχίστων περιπτώσεων, όπου φαίνεται να επιτρέπεται ένα είδος ψόγου, εφ' όσον γίνεται χωρίς πάθος, «μετὰ παιδιᾶς»¹⁸, για χάρη της νουθεσίας και της καταπολέμησης της δειλίας,¹⁹ ορίζεται λοιπόν ως (ανώτερη) ποινή για τους απειθάρχητους παραβάτες του νόμου η αυθημερόν απέλαση από την χώρα.

ψυχική αυτοδηλητηρίαση»,- με ψυχοπαθολογικές αιτίες και συνέπειες, αναλύει αριστοτεχνικά ο Max Scheler στην περίφημη, έντονα από τον Nietzsche επηρεασμένη (πρβλ. ιδίως «*Zur Genealogie der Moral*», I §10, KSA, τ. 5, σελ 270-274), μελέτη του: «*Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*» (1911-1914), στον τόμο: *Vom Umsturz der Werte. Abhandlungen und Aufsätze*, Bern und München ⁵1972, σελ. 33-147, ιδίως 37-68 («*Zur Phänomenologie und Soziologie des Ressentiment*»). Δυστυχώς η «πιλοτική» αυτή εργασία, που θίγει ένα ψυχοκοινωνικό πρόβλημα στην σύγχρονη Ελλάδα ενδημικών διαστάσεων,- δεν ευτύχησε στην ελληνική (από την γαλλική) μετάφρασή της εκ μέρους του Κ. Παπαγιώργη: «*Ο μνησικάκος άνθρωπος*», Αθήνα 2002, εκδ. Ίνδικτος.

¹⁶ Νομ. XI, 935 d3.

¹⁷ Για την σχέση ειδικά του Πλάτωνα και της Ακαδημίας με την αττική κωμωδία του τετάρτου αιώνα, βλ. Glenn R. Morrow, *Plato's Cretan City. A historical interpretation of the Laws*, Princeton - New Jersey 1960, p. 372.

¹⁸ Νομ. XI, 936 a4.

¹⁹ Βλ. Νομ. VIII, 829 c: Ένα χωρίο, όπου παρουσιάζονται για μια ακόμη φορά ο έπαινος (ἐγκώμιον) και ο ψόγος ως τα καθοριστικά για την αρχαιοελληνική Ηθική και Αγωγή εκείνα σχήματα εκφοράς κρίσεως, τα οποία διαμορφώνουν την δημόσια εικόνα των πολιτών και δη της νεολαίας. Πρβλ. και Ισοκρ. Αντ. §§ 304-305. Δες σχετικά Χ. Αποστολόπουλου, «Αντι-Πλάτων. Η φιλοσοφική θεμελίωση της ρητορικής στον Ισοκράτη», Β μέρος, στον τόμο: Κ. Βουδούρης (εκδ.), *Ρητορική, Επικοινωνία, Πολιτική και Φιλοσοφία*, Αθήνα 2002, σελ. 32 κ. ε.. Η. Görgemanns, *Beiträge zur Interpretation von Platons Nomoi*, München 1960 (Zetemata 25), σελ. 19 (με περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές).

Η επιβολή ποινής, ο ψόγος γενικότερα αλλά, παραπληρωματικά, και ο έπαινος, αποσκοπούν βέβαια σε κάτι βαθύτερο που φαίνεται να συγκροτεί τον ουσιαστικό στόχο της Πλατωνικής νομοθεσίας: Την εδραίωση ορισμένων ηθικών αρχών, την θέσπιση κανόνων για την αγωγή και την παιδεία, που θα προάγουν το ύψιστο αγαθό για την πόλη αλλά και την ψυχή: Την εσωτερική ειρήνη και ομόνοια. Τούτη πραγματώνεται όταν επιτυγχάνεται η πρώτη και καλύτερη απ' όλες τις νίκες: Η νίκη επί του εαυτού, τουτέστιν η αυτοκυριαρχία ή, αναλόγως, η επιβολή στην πόλη του αρίστου τμήματος των πολιτών.²⁰ Η επίτευξη λοιπόν της υψίστης αυτής αρετής, που σηματοδοτεί την απώτερη εναρμόνιση της πολιτείας ή της ψυχής με την κοσμική τάξη, νομοτέλεια και ιεραρχία²¹, αποτελεί το κατ' εξοχήν κριτήριο της συγκρότησης και εφαρμογής των Πλατωνικών νόμων, οι οποίοι περιλαμβάνουν και διευθετούν το έργο της πρακτικής ζωής των ανθρώπων. Η εντατική αυτή θεσμοθέτηση νοείται σε κάθε βήμα της ως πράξη καίριου εκπολιτισμού και εξανθρωπισμού, ως υπέρβαση του πρωτογονισμού, όπως ακριβώς δείχνει η προσεκτική μελέτη του νόμου για την προσβλητική κακογλωσσιά, που μόλις παραθέσαμε. Στους *Νόμους*, το τελευταίο του έργο, αναδεικνύεται έτσι ο παιδαγωγός Πλάτων, με μία πνευματική ενάργεια και επιβλητικότητα που δεν υστερεί διόλου εκείνης της *Πολιτείας*. Αντίθετα οι *Νόμοι*, φαίνονται να υπερέχουν της *Πολιτείας*, ως προς την πληθωρικότητα της εμπειρίας ή την ωριμότητα της κρίσης, η οποία έχει αντληθεί από το βάθος μιας φιλοσοφικής παρατήρησης διαποτι-

²⁰ Πρβλ. Νομ. Ι, 626 e - 628 d.

²¹ Βλ. Enno Rudolf (Hrsg.), *Polis una Kosmos. Naturphilosophie und politische Philosophie bei Platon*, Darmstadt 1996, ιδίως σελ. 26 - 42: T. Szlezák, «Psyche - Polis - Kosmos» και σελ. 43 - 54: A. Laks, «Platons legislative Utopie».

σμένης από οξύτατη, λεπτομερή ανάλυση της συνολικής περιοχής της ανθρωπίνης δράσης.²²

Οι καλοί και άξιοι όμως πολίτες, όσοι δηλαδή επέτυχαν την αυτοκυριαρχία, πιστοί στην υπηρεσία του λογισμού ως του πλέον εξευγενισμένου ανθρωπίνου «μετάλλου» που στοχεύει στο «βέλτιστον» και εκφράζεται με τον νόμο ακριβώς της πλατωνικής πολιτείας,- επεβλήθησαν προφανώς μέσα σ' ένα κυκεώνα και ανταγωνισμό διαφόρων φυγοκέντρων δυνάμεων και ενστίκτων του εαυτού. Ο πόλεμος αναδεικνύεται έτσι σε συστατικό άξονα της όψιμης πολιτειολογίας του Πλάτωνα, εφόσον η συζήτηση που λαμβάνει χώρα στους «Νόμους» μεταξύ του Αθηναίου ξένου και των Λακεδαιμονίου Μεγίλλου και Κρητικού Κλεινία, εκπροσώπων αμφοτέρων του δωρικού δόγματος για τον πόλεμο, εκτείνεται από το πρόβλημα του διακρατικού πολέμου έως τον ακατάπαυστο αγώνα μεταξύ κοινωνικών ομάδων, μεταξύ ατόμων, μεταξύ των δυνάμεων μιας και της ίδιας ατομικής ψυχής. Στο δέκατο μάλιστα βιβλίο εκφράζεται από τον Κλεινία η ολοκληρωτική για τον πόλεμο άποψη, ότι κύριος σκοπός της πολιτικής είναι ο πόλεμος και η προπαρασκευή του.²³ Η ιδιάζουσα πολυδυναμία του πλατωνικού διαλόγου, που αφήνει περιθώρια ερμηνείας ενός θέματος από διαφορετικές οπτικές γωνίες, δεν επιτρέπει ίσως την μονοσήμαντη υποστήριξη της πραγματιστικής αντίληψης του Κλεινία ή, αντίθετα, την ιδεαλιστική - αξιο-

²² Βλ. ήδη C. Ritter, ο.π., III-VI (πρόλογος). Πρβλ. και H. Görgemanns, ο.π., 7-29, όπου ιδιαίτερη ανάλυση του εβδόμου, 'παιδαγωγικού' βιβλίου των *Νόμων* και της σχέσης αυτού με την νεολαία. Για την έννοια της Παιδείας στους *Νόμους* δες επίσης την πρόσφατη ανακοίνωση του John J. Cleary, «Paideia in Plato's Laws», στο S. Scolnicov and L. Brisson (ed.), *Plato's Laws: From Theory into Practice* (Proceedings of the VI Symposium Platonicum), Sankt Augustin 2003, σελ. 165-173.

²³ Νόμ. X, 625 d e, 626 a b.

λογική απόρριψή της.²⁴ Γεγονός παραμένει πάντως ότι ο πόλεμος συμβάλλει αποφασιστικά στην ευρύτερη παιδαγωγική - πολιτική προοπτική του Πλάτωνα, καθώς οριοθετεί τους στόχους της πολιτικής και βοηθά τους *Νόμους* (με την συστράτευση λ.χ. εναντίον του κοινού εξωτερικού εχθρού) στην επίτευξη της ενότητας της νέας ιδανικής πολιτείας, που διόλου τυχαία φαίνεται να ονομάζεται «*Μαγνησία*», η πόλις των *Μαγνήτων*,²⁵ η πόλη δηλαδή που συνδέει με τους νόμους της και συνέχει, -όπως οι μαγνήτες,- τους πολίτες.²⁶ Εξ' ου και η αυστηρότητα του Πλάτωνα προς ό,τι διασπά και φέρνει αντιμέτωπους τους πολίτες, όπως η υβριστική κακολογία.

2. Το ηθικό προφίλ του Πλάτωνα προβάλλει όμως πολύ έντονο και στο δωδέκατο και τελευταίο βιβλίο των *Νόμων*: Εδώ γίνεται λόγος, στην αρχή ήδη, για την κλοπή και υφαρπαγή του δημοσίου χρήματος: «Η κλοπή χρημάτων μαρτυρεί νοοτροπία που δεν ταιριάζει σε ελεύθερο πολίτη,

²⁴ Πρβλ. και Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, ο.π., σελ. 32 – 34· Angela Doll Dworin, *How the problem of war shapes Plato's Laws*, διδ. διατρ., 2004.

²⁵ Νομ. IX, 860 e 6 και XII, 946 b 6.

²⁶ Πρβλ. και τον διάλογο *Ἰων* 533 d κ.ε. όσον αφορά την ελκτική και συνεκτική δύναμη τῆς λίθου *Μαγνήτις*, η οποία στο σημείο αυτό προβάλλεται για να απεικονίσει την μεταδοτικότητα του ενθουσιασμού των ποιητών. Βλ. και E. Heitsch, «Zwei Bemerkungen zu Platons Phaidros», στο: G. W. Most, H. Petersmann und A. M. Ritter (Hrsg.): *Philanthropia kai Eusebeia [Festschrift für Albrecht Dihle]*, Göttingen 1993, σελ. 177 σημ. 17. Για την υποτιθέμενη *Μαγνησία* στην Κρήτη, όπου διαδραματίζεται και ο διάλογος (στον δρόμο που οδηγεί από την Κνωσό στην σπηλιά του Δία στον Ψηλορείτη), πρβλ. το σχόλιο του Klaus Schöpsdau στο χωρίο IV, 704 c 5-7, στην μετάφραση των *Νόμων* από τον ίδιο: *Platon, Nomoi (Gesetze)*, Buch IV-VII, Göttingen 2003, σελ. 140 κ. ε. [Σειρά: E. Heitsch und C. W. Müller (Hrsg.), *Platon ~ Werke*, Band IX 2 (*Nomoi*), im Auftrag der Kommission für Klassische Philologie der Akademie der Wissenschaften und der Literatur zu Mainz].

η αρπαγή δε σημαίνει ξεδιαντροπιά. Όσο για τους γιους του Δία, κανείς τους δε διέπραξε ποτέ κάτι τέτοιο εμφορούμενος από δόλο ή βίαια διάθεση. Ουδείς επομένως δεν θα πρέπει 'έλαφρᾷ τῇ καρδίᾳ' να ξεγελιέται και να πείθεται από τους ποιητές και μερικούς άλλους μυθομανείς, ότι εάν κλέβει ή αρπάζει, δεν διαπράττει αδίκημα, αλλά κάτι που κάνουν ακόμη και οι θεοί. Καθότι τούτο δεν ισχύει ούτε καν εμπίπτει στην σφαίρα του πιθανού, αλλά όποιος παραβαίνει τον νόμο με τέτοιες ενέργειες δεν μπορεί να είναι θεός ή παιδί θεού. Αυτά τα πράγματα τα γνωρίζει ο νομοθέτης πολύ καλύτερα από όλους τους ποιητές του κόσμου. Όποιος δέχεται τις απόψεις μας λοιπόν, ευτυχεί και μακάρι να συνεχίσει να ευτυχεί στον αιώνα τον άπαντα· όποιος όμως δεν πείθεται θα έχει στο εξής να αντιμετωπίσει τον ακόλουθο νόμο: Εάν κάποιος κλέπτει το δημόσιο, θα έχει την ίδια ποινή ανεξάρτητα από το ποσό που οικειοποιείται. Διότι όποιος κλέβει λίγα, κινείται με τα ίδια κίνητρα, απλώς με μικρότερη επιτυχία -σε σχέση με εκείνον που διαπράττει το μείζον αδίκημα, οικειοποιούμενος μεγάλα ποσά που δεν του ανήκουν. Ο νόμος συνεπώς αξιώνει μια διαφοροποίηση του ύψους της ποινής που θα επιβληθεί με κριτήριο όχι το μέγεθος λ.χ. των κλοπιμαίων, αλλά την δυνατότητα να είναι κάποιος από τους δράστες ιάσιμος ή όχι. Εάν λοιπόν αχθεί στο δικαστήριο κάποιος ξένος ή κάποιος δούλος που έκλεψε το δημόσιο, θα πρέπει να κριθεί για το είδος της επιβαλλόμενης ποινής ή το ύψος του προστίμου με βάση την πιθανότητα να είναι ιάσιμο το παράπτωμα του. Ένας πολίτης, αντίθετα, αναθρεμμένος με την παιδεία την δική μας που θα συλληφθεί -επ' αυτοφώρῳ ή μη- να κλέβει ή να ληστεύει την πατρίδα του, θα πρέπει να τιμωρηθεί με τον θάνατο ως περίπτωση ανίατος»²⁷.

²⁷ Νομ. XII, 941 b2 - 942 a4 (η μετάφραση δική μου). Πρβλ. και IX, 854 d e, όπου η ίδια διαφοροποίηση της ποινής όσον αφορά ξένους ή

Μετά από μια σύντομη παρένθεση που αφορά την κατηγορηματική εξαίρεση της αναρχίας, της στερούμενης δηλ. ελέγχου και καθοδήγησης στάσης ζωής, από τον βίο όλων των ανθρώπων αλλά και «τῶν ὑπ' ἀνθρώπους θηρίων» (sic!)²⁸, -ο Πλάτων θίγει μάλιστα διεξοδικά και το κεφαλαιώδες για την πολιτεία ζήτημα της αρχής, ενώπιον της οποίας θα πρέπει να λογοδοτούν οι ἄρχοντες, οι εκτελεστικοί δηλ. αξιωματούχοι, στο τέλος της θητείας τους. Πρόκειται για τους εὐθύνους, εκείνους τους υπέρτατους λειτουργούς της πόλης που εὐθύνουν, που καθιστούν ευθύ, «ίσιο», ὅτι ἢ ὅποιον «στράβωσε» υπό το βάρος λ.χ ενός αξιώματος που υπερέβαινε τις αντοχές του.²⁹ Η σημασία της αρχής αυτής των εὐθύνων ἢ εὐθυντῶν είναι ζωτικής σημασίας για την ὑπαρξη και σωτηρία αυτής τούτης της πόλης, ἐφ' ὅσον από την ποιότητά τους εξαρτάται η ευημερία και προκοπή της πόλης ἢ η διάσπαση αυτής σε πολλές «πόλεις», ἥτοι αντιμαχόμενες παρατάξεις, με συνέπεια τον όλεθρο. «Διὸ δὴ δεῖ πάντως τοὺς εὐθύνους θαυμαστοὺς πᾶσαν ἀρετὴν εἶναι»(945 e 2/3). Πρέπει, λοιπόν, να βρεθούν οι θεῖοι εκείνοι εὐθυνταὶ που θα σώσουν την πόλη των Μαγνήτων.

δούλους ἀφ' ενός και πολίτες ἀφ' ἐτέρου.

²⁸ Όχι μόνο σε περίπτωση πολέμου, αλλά ήδη και εν καιρῷ ειρήνης πρέπει να μάθει κανείς, από μικρό παιδί «ἄρχειν τε ἄλλων ἄρχεσθαι θ' ὑφ' ἐτέρων» (942 c 8). Το σημαντικότερο ὄντως είναι ὅτι κανένας, ἄντρας ἢ γυναίκα, δεν επιτρέπεται να εἶναι ασύδοτος («ἄναρχος»: 942 a 6). Πρέπει ἀντίθετα να προσέχουμε πάντοτε τον αρχηγό και να ακολουθούμε τις ἐντολές του κατὰ βῆμα: «Εκείνος θα κανονίζει κάθε πράξη μας, πότε πρέπει να στεκόμαστε, να βαδίζουμε, να γυμναζόμαστε, να λουόμαστε, να τρώμε, να αναλαμβάνουμε καθήκοντα νυκτερινού φρουρού ἢ αγγελιοφόρου». Με δύο λόγια, οφείλουμε να συνηθίσουμε την ψυχή μας να μην επιχειρεῖ, ούτε καν να διανοεῖται, να πράξει κάτι χωρίς τους ἄλλους (942 c1 κ.ε. τὸ χωρίς τι τῶν ἄλλων πράττειν), διότι ο ἄθροος και κοινός βίος αποτελεί την καλύτερη ἐγγύηση για την σωτηρία και την νίκη στον πόλεμο (ibida).

²⁹ Νομ. XII, 945 b κ.ε.

Με κάθε λεπτομέρεια περιγράφεται στη συνέχεια ο τρόπος εκλογής και η λειτουργία της εξελεγκτικής αυτής αρχής. Οι εὐθυνοὶ κρίνουν, ἀπὸ κοινού ἀλλὰ καὶ κατὰ μόνας, τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἤσκησαν τὴν ἐξουσία οἱ ἀπερχόμενοι ἄρχοντες καὶ ἀνακοινώνουν στὴν ἀγορὰ γραπτῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν τοὺς μαζί με τὴν πρόταση τοὺς γιὰ τὶς ποινές που πρέπει νὰ ἐπιβληθοῦν σὲ ὅσους δὲν ἀνταποκρίθηκαν στὶς υποχρεώσεις τοῦ ἀξιώματός τοὺς. Γιὰ τὰ βαριά παραπτώματα μπορεῖ νὰ προταθεῖ, μάλιστα, καὶ ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου. Ὅσοι κριθοῦν ἐνοχοὶ ἔχουν τὴν δυνατότητα τῆς ἐφέσης, σὲ περίπτωση ὅμως που ἀπορριφθεῖ ἡ ἐφεσὴ τοὺς πρέπει τὸ δικαστήριον νὰ ἐπιβάλλει τὴν διπλὴ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ποινὴ³⁰.

Οἱ εὐθυνοὶ ἀπολαμβάνουν ὑψίστες τιμές ὅσο ζοῦν ἀλλὰ καὶ ὅταν πεθάνουν, ἐφ' ὅσον θεωροῦνται ὅλοι ἱερεῖς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἡλίου, στὸ τέμενος τῶν ὁποίων καὶ διαμένουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς εξελεγκτικῆς τοὺς θητείας. Κάθε χρόνο ἐκλέγεται ἀπὸ τὶς τάξεις τοὺς ἑνας ἀρχιερέας, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα φέρει ἡ συγκεκριμένη αὐτὴ χρονιά. Μετὰ τὸν θάνατον τοὺς κηδεύονται, μέσα σὲ λευκὲς στολές, πανηγυρικὰ σὲ ιδιαίτερους τάφους, με ἐπευφημίες καὶ ὕμνους που ψάλλει τὸ ἄνθος τῆς νεολαίας³¹. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ τῆς υψηλῆς δημοκρατικῆς ευαισθησίας καὶ ἠθικῆς τοῦ Πλάτωνα, -τοῦ ὁποίου ἡ μεγαλόπνευστη πολιτειολογία ἐν γένει ἔχει συχνὰ παρανοηθεῖ καὶ υποτιμηθεῖ σὲ ἐξοργιστικὸ βαθμό,³²- τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὑ-

³⁰ Νομ. XII, 946 de.

³¹ ΝομXII, 947 a-e.

³² Πρβλ. καὶ Glenn R. Morrow, "Plato and the Rule of Law", στο: G. Vlastos (ed.), *Plato. A Collection of critical Essays*, Notre Dame / Indiana 1978, τομ. II, σελ. 144 κ.ε. - Κ. Ι. Δεσποτόπουλου, «Σχόλια στὴν Πολιτειολογία τοῦ Πλάτωνος», στὴν: «Φιλοσοφία» 2 (1972), σελ. 222 κ.ε. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα παρανόησης καὶ ιδεολογικῆς παρερμηνείας τοῦ Πλάτωνα ἀποτελεῖ τὸ βιβλίο τοῦ Δ. Μ. Σακκά, *Πλάτων*.

πατη εξελεγκτική αρχή, το «άλας», ούτως ειπεῖν, της πολιτείας, μπορεί να αμφισβητηθεῖ από οιονδήποτε θελήσει (947 e 7 γράφεσθαι μὲν τὸν βουλόμενον) και να υποστεί τον νόμιμο έλεγχο από τα αρμόδια ανώτατα δικαστήρια, σε περίπτωση που κάποιο ανάξιο μέλος της καταχρασθεῖ το αξίωμά του και «ἐπιδείξη», όπως αναφέρεται στο πρωτότυπο κείμενο, «τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν» (ibida)³³, οπότε και καθαιρεῖται από τα πρωτεία και τις τιμές.

Μία κριτική ανάλυση της κοινωνικής - πολιτικής θεωρίας του, Αθήνα 1985.

³³ Σε έντονα προβαλλόμενη αντίθεση προς την «θεία φύση» που απαιτείται (945 c 2/3) για το λειτούργημα του ευθύνου. Πρβλ. IX, 854 a1 «τὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀσθένειαν».